

Seminár k 60. výročiu založenia Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV

24. apríl 2024

Úrad SAV Štefánikova 49, miestnosť č. 119

Sekcia sociológie urbanizmu a bývania

Pri príležitosti šesťdesiateho výročia ustanovujúceho *Valného zhromaždenia Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV* (21. 4. 1964) sa uskutočnil seminár, v rámci ktorého sa o svoje vedecké aktivity a spomienky z vedeckého života podelili traja významní vedeckí pracovníci, ktorí dlhodobo pôsobili v oblasti sociológie bývania, urbanizmu, urbanizácie, sídelného a regionálneho rozvoja.

Mária Strussová, Ivan Kusý a Ľubomír Faltán vo svojich príspevkoch priblížili inštitucionálne fungovanie pracovísk na ktorých pôsobili, ich prepojenie s inými pracoviskami a vednými odbormi, zložitú etablovanie sociológie ako vedného odboru v slovenskom prostredí a v neposlednom rade svoju širokospektrálnu bádateľskú činnosť s poukazom na dobový spoločenský kontext. Uvedení výskumníci a výskumníčka a ich pracoviská zanechali za sebou nezanedbateľnú bádateľskú stopu, ktorá významne prispieva k pochopeniu zložitého vývoja slovenskej spoločnosti. Množstvo vedeckých výstupov, výskumov a expertíz, ktoré uvedení bádatelia za svoj život realizovali nám približuje nielen ich vedeckú činnosť, koncepcné východiská, jedinečnú metodiku skúmania, ale zároveň výrazne prispieva k pochopeniu vybraných aspektov slovenskej spoločnosti a jej turbulentných pohybov v druhej polovici minulého storočia (v oblasti bytových politík, problémy sídliskovej výstavby, otázky bývania v centrálnych a periférnych mestských obytných súboroch, spokojnosť s bývaním, aglomeračné a migračné procesy...) a približuje obdobie etablovania tzv. priestorovej sociológie na Slovensku.

Nasledujúce príspevky, ktoré v čiastkovej podobe na seminári odzneli, tak môžu byť dôležitým posilnením historickej sociologickej pamäte a môžu stimulovať aj ďalší rozvoj odvetvovej priestorovej sociológie.

Katarína Moravanská
Sociologický ústav SAV

60 rokov SSS pri SAV – sociológia urbanizmu a bývania

Autorka: **Mgr. Mária Strussová, PhD.**

V príspevku sa chcem zamerať na:

- retrospektívny pohľad na počiatky vzniku odvetvovej sociológie urbanizmu a sekcie sociológie urbanizmu SSS
- špecifické znaky oddelenia a sekcie: multidisciplinárne pracovisko, postavenie sociologického pracoviska v rámci technických vied 2.oddelenia SAV,
- komplexnosť sociologického výskumu (základný a aplikovaný výskum),
- medzinárodná spolupráca, sociologické poznatky, ktoré dokumentujú sídelný vývoj na Slovensku v priebehu niekoľkých desaťročí a ich využiteľnosť.

Počiatky vzniku sociológie urbanizmu a sekcie sociológie urbanizmu SSS

Historicko-spoločensky kontext vzniku oddelenia a sekcie

Začiatky formovania odvetvovej sociológie urbanizmu sú priamo späté s normalizačným obdobím (roky 1970-1989), *kedy sa v sociológii začala tzv. „očista sociologického frontu od revizionistických deformácií... časť predstaviteľov sociológie začala propagovať rôzne varianty pozitivisticky orientovanej sociológie, kult abstraktného empirizmu a autority faktov a žiadala očistiť sociologické bádanie od ideologických momentov (Cirbes a kol.,1989,s.10).*

Sociológovia, ktorí dobrovoľne, alebo nútene odchádzali z akademických pracovísk, prichádzali na iné akademické pracoviská v oblasti technických a prírodných vied, alebo do rôznych rezortných výskumných ústavov. To bol aj prípad doc. Jána Pašiaka, ktorý v dôsledku normalizačných opatrení odchádza v roku 1970 z postu riaditeľa Sociologického ústavu SAV v rámci 3. oddelenia spoločenských vied SAV do 2.oddelenia technických vied SAV na Ústav stavebníctva a architektúry SAV (ÚSTARCH), na oddelenie pre výskum spoločenských faktorov vo výstavbe, neskôr sociológie urbanizmu. Postupne sa tu formuje skupina sociológov, prevažne to bol absolventi sociológie (I. Kusý v r. 1972, P. Gajdoš v r. 1974, M. Strussová v roku 1977). Rovnako na rezortných výskumných ústavoch urbanizmu, územného plánovania a ekonomiky poľnohospodárstva pôsobili sociológovia, ktorí sa špecializovali na sociológiu mesta a dediny, urbanistickú sociológiu, sociológiu vidieka, resp. poľnohospodárstva, sociológiu bývania a spôsobu života. V tomto období sa začala tvoriť sociologická problematika odvetvovej sociológie urbanizácie v podmienkach Slovenska, resp. vytvárať teória, ktorá skúma spoločenské aspekty rozvoja územia a formovania sídelných štruktúr. Z odvetvových sociológii mali k tejto problematike najbližšie sociológia mesta a vidieka, ktoré už disponovali istými parciálnymi poznatkami. Tematicky postihovala problematiku urbanizácie, architektúry, sídiel, plánovanie a programovanie sociálneho rozvoja sídiel a územných celkov.

Špecifiká sociologického výskumu v normalizačnom období

Sociologický výskum v rámci technických vied na SAV nebol natoľko v centre pozornosti straníckych ideológov ako v iných spoločensko-vedných ústavoch. Bolo však potrebné zachovať minimálne štandardy politicko-ideologického ukotvenia (metóda figového listu, „povinné tanččky“), ktoré boli súčasťou úvodných teoretických vstupov a záverečných správ. Vlastné teoretické východiská už umožňovali pri formulovaní istú mieru autonómnosti. Pôsobenie sociologického pracoviska v rámci technických vied SAV a jeho multidisciplinárna skladba vyžadovala zvýšené úsilie presvedčiť o dôležitosti sociologického pohľadu aj urbanistov, architektov, stavbárov... a nájsť spoločnú komunikačnú bázu – spoločný jazyk k presadeniu sociologického pohľadu v územnom rozvoji. Výskumným zámerom bola snaha presadiť sociologické hľadisko už v počiatkovej fáze pri tvorbe koncepčných riešení.

Kumulatívnosť sociologických poznatkov, postupné kvantitatívne a kvalitatívne spracovanie sídelnej reality na Slovensku, tak plnilo poznávaciu i aplikačnú funkciu v teóriách stredného dosahu.

Vznik oddelenia sociológie urbanizmu možno datovať rokom 1969, kedy sa z oddelenia teórie urbanizmu na Ústave stavebníctva a architektúry SAV odčlenila skupina odborníkov (architekti a urbanisti), a založila oddelenie pre výskum spoločenských faktorov vo výstavbe. Postupne sa toto oddelenie vyprofilovalo na oddelenie sociológie urbanizmu, ako novej vednej disciplíny. *Hlavnou náplňou práce oddelenia* bol základný výskum tých spoločenských faktorov, ktoré súvisia s procesom urbanizácie a tvorbou životného prostredia. Výskumný zámer bol však oveľa širší, okrem základného

výskumu, poskytoval aj teoretickú bázu a základnú metodiku pre aplikovaný výskum tak, aby sa mohli čiastkové výsledky aplikovať pri riešení konkrétnych problémov územného a spoločenského rozvoja. Sociologický výskum mal ambíciu naplňať *teoretickú, aplikačnú, sociotechnickú aj expertíznu funkciu*. V priebehu 20-ročného pôsobenia v „normalizačnom období“ sa na oddelení realizovalo niekoľko pozoruhodných sociologických výskumov, teoretických konceptov, expertíz, knižných publikácií a štúdií. Sociologické poznatky tak postupne pokrývali „biele miesta“ v identifikovaní špecifik urbanizačného procesu na Slovensku.

Z iniciatívy členov oddelenia bola v roku 1972 *založená sekcia sociológie urbanizmu SSS*, ktorá bola personálne aj odborne viazaná na kmeňové pracovisko – oddelenie sociológie urbanizmu na ÚSTARChU.

Multidisciplinárnosť sekcie: okrem sociológov združovala aj odborníkov z príbuzných vedných odborov, najmä urbanistov, architektov, geografov, etnografov a ekonómov.

Prelínanie a kontinuita v práci oddelenia a sekcie bola výrazná.

Najaktívnejšie boli 80-té roky, kedy sa na oddelení realizovali významné sociologické projekty v základnom i aplikovanom výskume. Na ich začiatku sa ich teoretické východiská i výskumné hypotézy prediskutovali aj na platforme sekcie SSS (prednášky, kolokvia, odborné semináre), rovnako záverečné sociologické poznatky boli prezentované aj na platforme sekcie.

Medzinárodná spolupráca: vzájomná spolupráca prebiehala najmä na vedeckých konferenciách a kolokviách, a to nielen na Slovensku, ale aj v Čechách (J. Musil, M. Kotačka, Z. Ryšavý), v Poľsku, Maďarsku, Slovinsku, neskôr v Nemecku (prof. B. Hamm).

Spoločensko-kultúrny rozmer: tvorivý tímový duch multidisciplinárneho pracoviska okolo J. Pašiaka nadviazal na sociografické zájazdy po stopách Davistov. V roku 1985 sme navštívili obce na Gemeri (Tisovec, Brádno, Lom, Polom), a v roku 1986 obce na Pohroní (Heľpa, Pohorelá, Švermovo, Šumiac, Závadka).

Útlm v aktivitách sekcie nastáva v 90-tých rokoch, kedy sa ruší oddelenie sociológie urbanizmu na ÚSTARCh SAV, a viacerí sociológovia prechádzajú na iné pracoviská (FA STU, SÚ SAV). *Posledné stretnutie sekcie (podľa mojich záznamov) bolo v roku 1994 pod vedením P. Gajdoša. Pokus o aktivizáciu sekcie v nových podmienkach nebol doteraz úspešný.*

Prechod na novú etapu a využiteľnosť sociologických poznatkov z normalizačného obdobia

Sociologický pohľad na sídelný vývoj na Slovensku v normalizačnom období bol formulovaný na 2. zjazde slovenských sociológov (SSS) v Martine, v roku 1989, kde mala táto problematika svoj problémový okruh: „Sociálno-územné súvislosti dynamizácie a modernizácie socialistickej spoločnosti.“ Sociologické poznatky poukazovali najmä na to, že industriálna urbanizácia na Slovensku nenaplnila sociálne ciele tak, ako sa od nej očakávalo (kritika politiky v riadení sídiel, zhoršenie situácie na vidieku, najmä v malých obciach, marginalizácia veľkých území, regionálna diferenciacia, akútnosť sociálno-ekologickej problematiky, vysoká miera sídelnej migrácie a iné problémy).

Rozvoj priestorovej sociológie v transformačnom období – nové témy

Transformačné procesy nastolili nové témy spoločenskej zmeny, ich súčasťou bola aj reflexia predchádzajúceho vývoja (socio-priestorová analýza Slovenska). Získané sociologické poznatky z predchádzajúceho obdobia nebolo potrebné prehodnocovať, ale ich zovšeobecniť a zasadiť do iného teoretického rámca: konceptuálneho modelu sociológie sídiel.

Po roku 1989 sa zmenilo personálne zloženie nielen na ÚSTARChU – časť pracovníkov prešla na Sociologický ústav, ale zanikli aj viaceré rezortné pracoviská v oblasti územného plánovania

a urbanizmu. Viacerí sociológovia však pokračovali na SÚ v priestorovo orientovanej sociológii. Bolo to obdobie teoretickej a metodologickej syntézy a zovšeobecnení predchádzajúceho vývoja, ale nastolili sa aj nové, aktuálne témy, napr.: problematika lokálnej demokracie, sociálnej regionálnej marginality a diferenciacie, prihraničných regiónov, malých obcí na Slovensku, suburbanizačného procesu a iné. Prísne technokratický slovník normalizačného obdobia nahrádza sociologický aparát všeobecnej sociológie a príbuzných odborov, ktoré sa zaoberajú priestorovým aspektom, napríklad z oblasti sociálnej ekológie, sociálnej geografie, demografie.

Realizované sociologické výskumy v normalizačnom období - výber

1. Sociologický výskum životného prostredia a spôsobu života obyvateľov v okrese Trnava, r.1977 na vzorke 2034 respondentov
2. Sociologický výskum obyvateľov nového obytného súboru v Petržalke, rok 1978 na vzorke 1572 respondentov
3. Sociologický výskum k Dlhodobému výhľadu ekonomického a sociálneho rozvoja hl .m. SSR Bratislavy do roku 1990., v roku 1978 na vzorke 3005 respondentov
4. Sociologický výskum k sociálnemu a územnému rozvoju vidieckych sídiel v okrese Zvolen, v roku 1984, realizovaný v 18 obciach na vzorke 2108 respondentov
5. Sociologicko-urbanistický výskum sídiel Levickej aglomerácie, v roku 1987 v 38 sídlach

Mária Strussová
Bratislava, 4.5.2024

Sekcia sociológie urbanizmu Slovenskej sociologickej spoločnosti (SSU SSS)

Autor: **doc. PhDr. Ivan Kusý, CSc.**

Sekcia sociológie urbanizmu (SSU SSS) bola založená 25. mája 1972 – teda pred 52 rokmi.

Keďže máme dnes výhodu v tom, že sa môžeme s odstupom pozrieť na to, čo je za nami, hneď na úvod chcem predstaviť svoj kritický pohľad na naše ukotvenie v systéme vied. Prejavilo sa to aj v definovaní objektu sekcie v rámci Slovenskej sociologickej spoločnosti. Problém dnes vidím v tom, že naša sekcia bola založená na Ústave stavebníctva a architektúry SAV v Bratislave, ktorý patril medzi *technicky* zamerané ústavy Slovenskej akadémie vied. Urbanizmus je totiž technická disciplína, ktorá sa zaoberá tvorbou mestského prostredia, alebo širšie - projektovaním sídelného prostredia človeka. Preto je názov sekcie nepresný - je poplatný kontextu svojho vzniku, vyhovuje mechanickému zaradeniu materského pracoviska členov Oddelenia pre výskum spoločenských faktorov vo výstavbe, a to do rámca technických vied. Tento názov oddelenia je tiež po rokoch zvláštny, ale má svoje dôvody. Vyznačuje sa tým, že vychádza z názvu spomínaného ústavu akadémie. Z dnešného pohľadu nie je v ňom paradoxne obsiahnutý pojem „sociológia“ (ale len „spoločenské faktory“), čo by sme pri sekcii sociologickej spoločnosti očakávali, ale je tam pojem „výstavba“, reprezentujúci objekt zamerania sekcie. Ten však len čiastočne vypovedá o skutočnom objekte vedecko-výskumnej činnosti, na ktorý bolo naše oddelenie, ako aj táto sekcia odvetvovej sociológie zameraná.

Dnes môžeme konštatovať, že pre túto oblasť poznávania boli v minulosti bežné také slovné spojenia pre označenie odvetvovej sociológie, ako „sociológia mesta“ a „sociológia dediny“, či všeobecnejšie - "sociológia sídiel" a nakoniec vznikom pomenovania „priestorová sociológia“ (spatial sociology). Na záver tohto pojmového exkurzu by som ešte podotkol, že na rozdiel od pojmu „urbanizmus“ lepšie vyjadruje objekt našej činnosti pojem „urbanizácia“, ktorá je v podstate sociálnym procesom – na rozdiel od toho technického "urbanizmu". Urbanizáciu od začiatku chápeme ako proces všeobecného spoločenského pokroku (IK diplomová práca, s.9, 1971), ktorý sa viaže na určité obdobie rozvoja spoločnosti. Toľko k ústupkom, ktoré sme vložili do pomenovania našej sociologickej sekcie.

Prvým predsedom sekcie sociológie urbanizmu som bol ja – a to približne 20 rokov – kým som neodšiel z ústavu. Na tomto pracovisku boli našimi bezprostrednými kolegami stavební inžinieri a inžinieri architekti. Mali sme, samozrejme, aj s nimi kolegiálne vzťahy a aj z nich sme niektorých na naše semináre pozývali. Ale v rámci činnosti sekcie sme spolupracovali predovšetkým so širokou škálou ďalších odborníkov, ktorí mali čo povedať k problematike vzťahov medzi sídelnými potrebami a záujmami obyvateľstva a ich reálneho obytného prostredia. Náplňou činnosti sekcie sociológie urbanizmu bolo predovšetkým organizovanie seminárov, na ktoré sme pozývali (aj ako prednášateľov) ekonómov, prognostikov, štatistikov, pracovníkov verejnej správy, geografov, etnografov, sociológov pracujúcich v ďalších relevantných oblastiach, ale aj jadrových fyzikov či dopravných inžinierov. Spomedzi sekcií v rámci SSS sme mali najužšie kontakty s členmi a s činnosťou sekcie poľnohospodárstva a vidieka, ktorú viedol Ing. Gejza Blaas z Výskumného ústavu poľnohospodárstva a výživy. Vďaka tejto spolupráci sme mali možnosť lepšie porozumieť sociologickej problematike vidieka a vnímať aktuálne prejavy procesu urbanizácie v celej štruktúre sídelnej siete.

Tým, že sme si na pôdu sekcie sociológie urbanizmu pozývali aj ostatných zmieňovaných odborníkov, získavali sme možnosť nahliadnúť do urbanizačného procesu ich očami, resp. prostredníctvom ich odborného záujmu a prostredníctvom ich interpretácie tých problémov, na ktoré nás upozornili výsledky našich výskumov alebo odborná literatúra. Chceli sme jednoducho lepšie pochopiť široký kontext urbanizácie, dopĺňať si odbornú argumentáciu, aby sme dokázali širšie podprieť odôvodnenosť nami navrhovaných riešení. Samozrejme, prvoradým zdrojom sociologického videnia problémov všeobecného procesu urbanizácie bolo získavanie predstavy o sídelných potrebách a záujmoch od obyvateľov nami skúmaných sídelných prostredí. Výskumom sme obsiahli vari všetky tieto prostredia – od prostredia bytu a domu, cez obytnú štvrť a dedinu, až po aglomeráciu a celú sídelnú štruktúru. Pre konkrétnejšiu predstavu uvediem príklady významu spolupráce na pôde SSS:

Naša spolupráca napríklad so štatistikmi zo SŠÚ sa premietla do návrhov na vytvorenie nových nezávisle premenných – aby bolo možné analyzovať štatistické údaje zo SĽDB v roku 1980 aj za také územné celky, ktoré bolo dovtedy možné získať len časovo náročným vyskladaním základných územných celkov. Vďaka našej priamej účasti na príprave najväčšieho štatistického zisťovania môžeme dnes so znepokojením konštatovať, že v nasledujúcich štyroch zisťovaniach sa neustále znižoval rozsah zisťovaných znakov. V procese prispôsobovania našich zisťovaní európskym štandardom sme postupne získavali stále užší pohľad na vývoj našej spoločnosti, prijali sme stratégiu dozvedieť sa stále menej o jej demografických charakteristikách, hoci technické možnosti na prijatie opačného trendu sa výrazne zlepšili.

Spolupráca s ekonómami a prognostikmi nám priniesla potvrdenie reálnosti našich návrhov na ústup od podpory centralizačných trendov v prípade zlučovania poľnohospodárskych družstiev, ale aj celých sídiel a od smerovania migračných tokov z dedín do miest. Získali sme podstatne väčšiu argumentačnú silu pri presadzovaní koncepcie dekoncentrácie rôznych potenciálov, ktorá bola v protiklade voči nejakej domnejšej ekonomickej efektívite. Do popredia sa tak mohli dostať naše objektivizované zistenia o tom, ako zásadne chýba v obytnom prostredí dedín miestne JRD, ktoré podľahlo zlúčeniu do tzv. poľnohospodárskeho podniku vo vybranom centrálnom sídle. Na miestnej úrovni sa tým vytratil subjekt, ktorý zabezpečoval nielen prácu v pešej dostupnosti, ale bol to súčasne subjekt, ktorý zabezpečoval chod viacerých miestnych zariadení a uspokojovanie miestnych sídelných potrieb

(prevádzka kultúrneho domu a športových zariadení, poskytovanie mechanizmov na obrábanie súkromnej poľnohospodárskej pôdy, poskytovanie hnojív a siatív na zabezpečenie novej úrody a v neposlednom rade poskytovanie hrdosti na dobré výsledky miestneho hospodárenia, či poskytnutie možností na operatívnejšie riešenie mnohých miestnych problémov.

Spolupráca s jadrovými fyzikmi, či s obslužným personálom jadrovej elektrárne (JEMO), nám pomohla vstupovať do tejto problematiky a do územia výstavby JEMO s presvedčením o skutočných a teda o minimálnych dôvodoch na obavy z negatívnych dôsledkov života v okruhu elektrárne. Celkom inak – pokojnejšie a presvedčivejšie – sme viedli rozhovory s bežnými občanmi a pôsobili sme aj ako faktor spriechodňovania zámeru výstavby a prevádzky elektrárne vo vnímaní verejnosti. Zistením skutočne aktuálnych potrieb na popracovný relax prevádzkových pracovníkov, na kvalitu obytného prostredia v čo najbližšom kontakte s miestom pracoviska, sme dospeli k jednoznačnému záveru, že je potrebné dekoncentraciou veľkých investičných prostriedkov zvýšiť úroveň tohto prostredia v širokom okruhu už upadajúcich vidieckych sídiel. Táto koncepcia by pomohla zvýšiť jednak úroveň bezpečnosti prevádzky JEMO (jej rýchla dostupnosť v prípade nejakej havárie) a jednak by výrazne pomohla zastaviť a možno aj zvrátiť trend opúšťania obytného prostredia dedín v zázemí Levíc, ktoré strácalo schopnosť udržiavať svoju kvalitu na všeobecne požadovanej úrovni. Napriek tomuto záveru sa investičné prostriedky skoncentrovali na výstavbu sídliska v okresnom meste.

Naša spolupráca s urbanistami a územnými plánovačmi nám priblížila obraz o spôsobe ich rozmýšľania pri hľadaní východísk pre plánovanie ďalšej bytovej i nebytovej výstavby. Bol to obraz naplnený určenými a záväznými štandardami a normatívmi pre čokoľvek, čo sa v obývanom území nachádzalo a malo nachádzať v budúcnosti. Táto ich cesta mala nepochybne racionálny základ a bola aj očakávaná a prijímaná praxou. Všetko bolo totiž jasné – kvantifikované a prehľadné. Lenže my sme upozorňovali na výsledky výskumov, ktoré jednoznačne poukazovali na to, že spoločenská požiadavka už vtedy bola orientovaná na kvalitu. A tá sa prejavovala práve v súlade ukazovateľov výstavby s potrebami a záujmami jej užívateľov. V danom kontexte to znamenalo otvárať možnosti na zmenu platných ukazovateľov, štandardov a normatívov, dosiahnuť zmenu v hierarchii kritérií pre realizáciu plánovacej a stavebnej činnosti.

V zaznamenanej práci na pôde SSS a s využitím organizačného zastrešenia našej sekcie vidím zmysel členstva v Slovenskej sociologickej spoločnosti a teda aj jej sprostredkovaný vplyv na rozširovanie zdrojov pre našu vedecko-výskumnú činnosť, pre jej orientáciu, dopĺňanie a realizáciu - so spätným vplyvom na spolupracujúce i oslovené štruktúry vedeckého a spoločenského života.

Po desiatich rokoch intenzívnej výskumnej činnosti (v priemere sme každý rok zrealizovali jeden výskum) prišiel rok 1981 a my štyria vedeckí pracovníci oddelenia (Ján Zemko, Ján Pašiak, Peter Gajdoš a ja) sme boli ocenení štátnou cenou. Vnímam som to, ako uznanie za to, že sme upozorňovali na problémy, ktoré sprevádzali urbanizačný proces na Slovensku, pričom sme sa nevyhnutne dostávali do pozícií, kedy sme boli prípadne aj v zásadnom konflikte so zámermi, presadzovanými vtedajšou vládou. Zdalo sa, že je síce ochotná vypočuť si výsledky sociologických zisťovaní, ale nie je dostatočne pripravená premietnuť toto poznanie do zmeny globálnych strategických cieľov, resp., do spôsobov plnenia tých akceptovateľných.

Som rád, že sme stihli ešte tento ústretový krok vládnej moci k spoločenskej vede, hoci to skutočné doznenie kritických vyjadrení na vtedajšiu spoločenskú realitu, bolo veľmi chabé. Na dokreslenie pripájam osobnú spomienku na to, ako sme na hrade s vtedajšími vládnymi predstaviteľmi stáli pri okne a pozerali na Petržalku. Jeden z nich sa opýtal, že čo budeme robiť s týmito králikárňami. Povedal to skoro desať rokov pred Václavom Havlom, ktorý sa však takto mohol vyjadrovať aj po tých desiatich rokoch, pri nástupe do svojej funkcie prezidenta. Problém ostal, hoci my sme vtedy odpovedali asi v tom zmysle, že aj tam žijú ľudia svoje životy, majú svoje radosti a strasti, vychovávajú svoje deti - a to aj napriek tomu, že to obytné prostredie nie je také, ako by si sami predstavovali. A že sa najmä politici

musia snažiť nájsť spôsoby, ako im v tomto ohľade pomôcť.

Moju snahu poskytnúť čo najširšej verejnosti naše poznatky o problematike Bratislavy, ktorej sme sa vo viacerých našich výskumoch vtedy venovali, som premietol do účasti v projekte „Bratislava – nahlas“. Výsledný materiál po vyjdení v roku 1987 vyvolal až búrlivú odmietavú reakciu vládnej moci a v straníckych štruktúrach. Ako jeden z 23 autorov tohto projektu môžem svedčiť o tom, že okrem mierneho rozruchu na materskom pracovisku sme boli predvolávaní na vypočutie do budovy polície na Račianskej ulici. Stretol som sa tam s nečakane korektným prístupom inteligentného vyšetrovateľa, podpísal som zápisnicu a tým to pre mňa skončilo. Neskôr som tento materiál využil v prvých rokoch môjho prednášania na Fakulte architektúry STU. Pripomínam to preto, lebo z mojej strany v tom nebolo žiadne hrdinstvo, ako sa to občas zvykne interpretovať. Plnil som si svoju úlohu sociológa, reflektujúceho problémy, ktoré spoločnosť, v ktorej žijem, produkuje. Inteligentný policajt to chápal.

Keď som v lete 1989 odišiel z technického pracoviska základného výskumu, urobil som tak aj preto, lebo som stále mal záujem dostať naše poznanie bližšie k praxi. Vtedy takúto možnosť poskytovali „výskumné ústavy“, ktoré fungovali pri štátnych rezortoch (mali sme výskumný ústav poľnohospodárstva, zdravotníctva, životnej úrovne, stavebníctva, ale napr. aj výskumný ústav kultúry, na ktorom som sa zamestnal. Po revolúcii v novembri 1989 začal fungovať nový parlament, v ktorom sa od začiatku hralo maďarskou kartou. Zaznievali veľmi protichodné názory na politickú situáciu, podložené neoverenými faktami a tak som sa rozhodol, že pripravím sociologický výskum národnostného školstva, spolu s kolegom Augustínom Jozefom Langom, príslušníkom nemeckej národnostnej menšiny na Slovensku. Chceli sme politickej scéne predložiť reálny obraz o užívaní slovenského a maďarského jazyka v živote jednotlivca, rodiny a sídelného spoločenstva na južnom Slovensku. Netrvalo dlho a bol som predvolaný na ministerstvo školstva – vtedy pod vedením pána ministra Pišúta – a tam mi asi pätnásťčlenné predstavenstvo VPN zakázalo tento výskum realizovať. Bol to dosť veľký rozdiel medzi prístupom k vedeckému poznávaniu dvoch vlád - s ani nie desaťročným odstupom.

Naša neúcta k poznávaniu novej reality sa prejavila aj v tom, že spomínané rezortné výskumné ústavy boli postupne rušené. Na VÚK sme od pána ministra kultúry Ladislava Snopku, ktorý vystriedal pána Ladislava Chudíka, dostali za úlohu preorientovať sa z rozpočtovej organizácie na príspevkovú. Že ak to dokážeme, nebude potrebné náš výskumný ústav rušiť. Zorganizoval som teda objednávku na sociologický výskum obyvateľov NKP Devína, ktorého výsledky mali slúžiť ako podklad pre tvorbu nového územného plánu Devína a tento výskum sme aj na prognostickom oddelení zrealizovali. Nakoniec to skončilo tak, že som bol posledným výkonným pracovníkom v zamestnaneckom pomere na tomto výskumnom ústave, pretože som spracovával výsledky tohto výskumu. Treba povedať, že ma nechali túto prácu dokončiť, hoci výskumný ústav bol už zrušený. Peniaze, ktoré sme zarobili, ostali na ministerstve. Keď som si neskôr vybavoval dôchodok, na dôchodkovom úrade nemali žiadne podklady pre započítanie vyše roka, ktorý som na tomto ústave aktívne strávil.

Časovo následne, v 91. roku, prebehlo ďalšie sčítanie obyvateľstva a na jeho základe kolega Alojz Ritomský - štatistik SÚ SAV - napísal do časopisu Sociológia štúdiu o národnostnom zložení obyvateľov Žitného ostrova. Boli to veľmi zaujímavé údaje, ktoré mohli tiež otvoriť cestu k objektívnemu a teda aj opatrnejšiemu narábaniu s týmto ukazovateľom v politickom prostredí. O desať rokov, po ďalšom sčítaní, som ho osobne vyzýval, aby napísal komparatívnu štúdiu na túto tému, ale už sa neozval. To však už patrí do ďalšej etapy fungovania sociologickej spoločnosti.

Ivan Kusý
Bratislava, 4.5.2024

Poznámky k témam seminára – Ľ. Falťan

Autor: **Mgr. Ľubomír Falťan, CSc.**

Vznik Slovenskej sociologickej spoločnosti (SSS)

Vznik SSS sa spája aj so vznikom Katedry sociológie na Univerzite Komenského v Bratislave v r. 1965.

V spomínanom čase dochádza k dvom významným procesom, ktorými boli:

- Inštitucionalizácia výuky sociológie
- Inštitucionalizácia profesného spoločenstva.

Inštitucionalizácia profesného spoločenstva

- Prvá kancelária SSS sa nachádzala v skromných priestoroch na Legionárskej ulici v Bratislave,
- V dnom čase sa členmi SSS stávali aj prví študenti sociológie,
- V rámci SSS sa postupne vytvárali jej odborné sekcie
- Po politicko-spoločenskej zmene, začiatkom 90-tych rokov, padol z mojej strany aj návrh, aby sa po vzore niektorých iných profesných spoločenstiev (architekti, či psychológovia), vytvorila aj Komora sociológov, ktorá by „ochraňovala“ profesiu sociológa, keďže dochádzalo (a niekedy aj v súčasnosti dochádza) k tomu, že ako sociológovia sa prezentujú osoby, ktoré neštudovali a ani nepôsobia ako sociológovia. Nanajvýš počas svojich štúdií mali aj predmet sociológiu. Táto iniciatíva však bol zamietnutá s argumentáciou, že Sociologický ústav SAV si tým spôsobom chce presadzovať domináciu a postavenie arbitra.

Zabudnutá história?

Chcem pripomenúť, že v histórii formujúcej sa sociológie (a aj SSS) po r. 1965 došlo aj k prvému protestu proti jej „normalizácii“, a to s nástupom normalizačných procesov, po vojenskej invázii do Československa v auguste 1968. Tento protest proti premenovaniu „sociológie“ na „marxistickú sociológiu“ zorganizovali slovenskí študenti študujúci sociológiu v Poľsku. Pridali sa aj niektorí slovenskí študenti sociológie, ktorí emigrovali. Tento protestný list bol zaslaný do Bratislavy na Katedru sociológie a SSS. Uvedený protestný list je zmieneny a publikovaný v mojom príspevku „Sociológia ako osobná kariéra a história z obdobia socializmu“, ktorý bol súčasťou zborníka z konferencie poriadanej Katedrou sociológie „Sociológia v ére normalizácie ..“, v r. 2014. Editorkami boli Ľ. Mistríková a E. Laiferová. Škoda len, že zapôsobil „škriatok“ a v publikácii nebol uverejnený celý. Kópia tohto listu by mala byť na Sociologickom ústave SAV, kde som ho odovzdal kolegom R. Klobuckému a už nežijúcemu Ľ. Turčanovi.

Ešte niekoľko poznámok k obdobiu pre rokom 1990

Opäť sa odvolám na môj vyššie spomínaný príspevok, uverejnený v zborníku „Sociológia v ére normalizácie...“.

- Napriek tomu, že sociológia v ére normalizácie, ako vedná disciplína, či ako študijný predmet, bola zachovaná, ale v „normalizačnom móde“, stále bola nedôveryhodná. Preto bola pod zvýšenou ideologickou kontrolou. Odzrkadľovalo sa to v tematickom zameraní, čo sa spájalo aj so slobodou bádania. Možnosť účasti na zahraničných konferenciách, hlavne ak tieto sa konali v „nesocialistickom

bloku“, pokiaľ nešlo o oficiálne a kontrolované delegácie, boli hlavne pre spoločenské vedy a pre sociológov silne obmedzené. Spájali sa neraz aj s predvolaniami na políciu a snahami zo strany bezpečnostných zložiek zatiahnuť takéto osoby do „spolupráce“.

- Špecifickým prejavom (s ktorým sa autor týchto riadkov osobne a nie raz stretol), bolo flagrantly porušovanie vedeckej etiky v podobe „vykrádania“ a autorského prisvojovania si odborných textov, niektorých predstaviteľov pôsobiacich vo vede a výskume, ktorí však boli na vedúcich postoch v tej-ktorej inštitúcii a súčasne boli aj vo vysokých stranických (komunistických) funkciách. Ochrana autorstva bola mizivá až žiadna.

Sekcia – Sekcia urbanizmu a bývania

Uvedená sekcia a jej aktivity boli dosť závislé od počtu osôb odborne zdatných pôsobiť aktívne v tejto sekcii. Faktom je, že v sociologickej obci bol tento počet značne obmedzený. Preto jej aktivity boli otvorené aj pre obec architektov a urbanistov, či iných záujemcov. Kriticky treba povedať, že nie vždy sa dalo oslovovať aj prostredie ne-sociologické. Napriek tomu, hlavne v prvých rokoch pôsobenia tejto sekcie, jej pôsobenie bolo nezanedbateľné. Členovia sekcie aktívne vystupovali (často veľmi kriticky) na Valných zhromaždeniach SSS, kde reagovali predovšetkým na celospoločenské procesy, ktoré mali dopad na rozvoj sídelnej štruktúry na Slovensku – na jej podoby tak priestorové, ako aj na podoby formovania spoločenstiev týchto štruktúr. Aktivity tejto sekcie bohužiaľ, hlavne po roku 1989 sa postupne vytišovali a v súčasnosti táto sekcia už neexistuje. Odráža to aj skutočnosť, že váha tejto problematiky, aj na Sociologickom ústave SAV sa významne znižuje, rovnako ako aj v prostredí mimo SAV sa tejto problematike nevenuje dostatočná pozornosť – odborný záujem (sociologický) zaniká.

Sociologická pamäť pre budúcnosť

Stretnutie k 60. Výročiu SSS, možno nechtiac, poukázalo na jeden problém, a to je , ako zachovať „sociologickú pamäť“ pre budúcnosť a pre budúcich analytikov. Má to prinajmenšom 2 roviny:

- Dokumenty všetkého druhu, ktoré sa strácajú, keď inštitúcie, na ktorých sociológovia pracovali z rôznych dôvodov zanikajú, a ich archivácia sa zanedbala
- Pamäti – individuálne reflexie spájané s pôsobením v týchto inštitúciách (pracoviskách, spoločnostiach ako SSS)

Ukazuje sa, že takéto stretnutie, ktoré sa pri tomto výročnom stretnutí venovala predovšetkým obdobiu do roku 1990 (však to bolo predovšetkým stretnutím pamätníkov), by bolo potrebné rozšíriť aj na zmapovanie (rovnako komplikované) dopadom a premenám prinajmenšom v prvom období od spoločensko-politickej zmeny z konca roku 1989. Aké to malo dopady na slovenskú sociológiu a jej inštitúcie, v ktorých sociológovia pôsobia, včítane zmien v SSS. Pritom by sa mala reflektovať inštitucionálna stránka subjektov (ich rozvoj, zánik, premena), programové zameranie a personálne zabezpečenie, pôsobenie v medzinárodnom kontexte. Bol by to významný vklad do poznania histórie sociologického myslenia na Slovensku.

Lubomír Faltán
Bratislava, 1.5.2024